

JÄMTEN

2014

Årsbok för Jamtli, Heimbygda och
Jämtlands läns konstförening
Årgång 107

Husoffer

Vad är nu ett husoffer kanske du undrar? Lite grovt kan man säga att det är när man placerar ett offer av något slag i ett hus för att på magisk väg åstadkomma något speciellt. Själva handlingen, det vill säga offret, kan ske när huset byggs men även senare. Traditionellt brukar förklaringen vara att huset ska skyddas mot olyckor och illasinnade vittror eller annat småfolk. Kanske har man tidigare drabbats av oförklarlig otur hemma på gården och när inget annat fungerar finns alltid chansen att det övernaturliga kan vara till hjälp. Efter ett minst sagt märkligt fynd i Härjedalen beslöt jag mig för att titta lite närmare på fenomenet för att försöka förstå vad det egentligen handlar om. Hur vanligt har det varit? Vad har man offrat och inte minst, hur tänkte man sig att det skulle fungera? Jag ska ta upp några exempel och sen försöka mig på en kortare diskussion.

Ett märkligt fynd

Fyndet i Härjedalen kommer från en liten stuga, troligen från 1800-talet, där man vid en mer omfattande renovering hittade en samling föremål och benbitar i hörnet bakom spisen. Föremålen, med några undantag, låg så till att de måste kommit dit när man byggde huset. Det skulle i så fall vara något som brukar kallas ett grundläggningsoffer. Fyndet bestod av de mest skilda saker. Där fanns ett litet getbindsle inmurat i spisen, getben med skinnen kvar, en bit av en docka, keramikskärvor, tygbitar och en skinnpåse med korn i med mera. Hade det inte varit för platsen för fyndet hade man kunnat tro att det var en samling skräp, om än med

Motstående sida: Del av det märkliga offerfyndet från Härjedalen.

FOTO: ANDERS HANSSON/JAMTLI.

en väldigt ovanlig sammansättning. Husägaren var lika förvånad som vi men tankarna gick ganska snart till att det var ett offer för att skydda huset. Det kan betyda att föremålen placerats där som ett offer till något väsen som uppskattade gåvan och därmed också skulle skydda huset, till exempel mot brand. Men det kan även betyda att föremålen placerats där för att hålla borta elakt oknytt. Då är det ett mer aktivt skydd där dåligheterna jagas bort av föremålen. Vilket som är sant hade vi ingen aning om så därför har jag roat mig med att gå igenom alla uppteckningar som finns i Jamtlis arkiv som på något sätt handlar om magiska handlingar och hus.

Ladugårdar och stål

Sanningen att säga blev jag inte mycket klokare. Bland uppteckningarna är det 34 som handlar om hur man lät korna gå över stål när de släpptes ut på vårbetet, åtta som berättar om att korna skulle gå under stål och sex uppgifter om växter, kohår, kvicksilver, bävergäll eller bibelord som skydd för kreaturen. Det vanligaste är att man lägger ut något föremål (barrhacka, lie, kniv, yxa) som korna helt enkelt kliver över men det finns även exempel på att man spikat fast hästskor eller huggit fast en kniv ovanför dörrposten. Det viktigaste är tydligen stålet och att det sker vid vårens första kosläpp. Uppteckningarna är främst från 1950- och 60-talet och det är ingen av sagesmännen som själv utfört handlingen, även om några sett den utföras. Samtliga tycks dessutom vara eniga om att det var på 1800-talet det förekom. Några få har en förklaring som säger att det var för att skydda korna mot benbrott, skydd mot att de skulle bli sjuka men främst för att de skulle hitta hem. Någon säger dessutom att det var för att skydda korna mot vittra. Varför det skulle fungera är det däremot ingen som vet.

Det finns även fyra uppgifter om att man skulle lägga mynt under hörnstenarna när man byggde hus men inte heller här får man veta hur det var tänkt att fungera. Inte någonstans i arkivet kunde jag hitta något som liknar fyndet från Härjedalen. Så var det ända tills jag fick ett tips om ett liknande fynd från en fåbod i Haverö socken. Det visade sig röra sig om ett ”näverpaket” som hittats inmurat bakom spisen i en fåbod-

stuga från 1800-talet. Även här fanns en docka med i blandningen av föremål. Jag har också fått höra i andra och tredje hand att folk faktiskt har hittat konstiga saker bakom spisar men av olika anledningar inte velat berätta om sina fynd. Kanske har det trots allt varit ganska vanligt?

Vanligare än man tror?

Något som talar för att det faktiskt kan ha varit vanligt med olika typer av husoffer långt fram i tiden är att det vid arkeologiska underökningar av hus från stenåldern fram till och med medeltid ofta förekommer sådana fynd. Det mesta tyder på att det är när människor börjar bygga långhus som bruket dyker upp, det betyder att vi hamnar cirka 6000 år tillbaka om vi håller oss till Norden. Det är då det första jordbruket introduceras och människor blir bofasta. I vårt län är jordbruket betydligt senare och de äldsta dateringarna vi har på odling är cirka 2000 år gamla. I Jämtlands län har vi inte grävt så många äldre hus men i det medeltida Eisåsen, vid sjön Näkten, fanns både ett bryne under en syllsten vid spisen och en kalkkäke i en grop under ett boningshus från 1300-talet. På samma ställe hittade vi även ett bryne under en syllsten till en fåbodstuga från 1800-talet. Den typen av fynd är av samma sort som när man på 1800-talet lade ett mynt under hörnstenen när man byggde ett nytt hus. Tanken med dessa grundläggningsoffer är rimligen att det ska innebära skydd och lycka i framtiden för hus och hushåll. Fenomenet är så pass vanligt att det nästan verkar vara mer regel än undantag. Sedvänjor och traditioner med lång historia kräver omfattande samhällsförändringar för att försvinna. Exemplet med kor som går över stål under 1800-talet visar tydligt på det. Så gör även exemplet från Härjedalen och Haverö. Att det i dagens moderna samhälle med hyreshus och prefabricerade villor inte tillhör vanligheten med husoffer av olika slag är däremot inte förvånande. Det är få som i dag bygger sitt hus själva och med 1900-talets modernisering och inflyttning till städerna är det mycket som glömts bort.

Fenomenet med olika ritualer, offer, magiska och religiösa handlingar i samband med hus och husbyggande är globalt. Religionsvetare, etnologer, arkeologer och många andra har under lång tid med varierande

framgång tagit sig an företeelsen. Att det förekommit under lång tid gör det nödvändigtvis inte lättare att förstå. Om vi tänker oss en mångtusenårig tradition som säger att ett grundläggningsoffer är bra, kanske till och med nödvändigt, betyder det inte att man under olika årtusenden, och i olika miljöer, har samma förklaring till hur det egentligen fungerar. Det kan ju även vara så att man inte har en aning om hur det är tänkt att fungera men lägger mynt under hörnstenarna ändå. Bara därför att man ska göra så och det är oklokt att utmana ödet. Det gör det inte mindre intressant utan det kan fortfarande säga oss väldigt mycket om människors tankar och föreställningar om den extraordinära världen. En värld med väsen, varelser och krafter som faktiskt kan gå att påverka och som man måste förhålla sig till.

Släng aldrig ett bryne!

Avslutningsvis ska jag ge ett exempel på hur man ibland kan ana tidsdjupet i vad som kan tyckas vara oförklarliga sedvänjor. I det medeltida huset på Eisåsen, där vi hittade en brynsten under en syllsten som vi tolkar som ett grundläggningsoffer, gjorde vi även fler fynd. Inne i huset fann vi inte mindre än 18 delar av brynen. Samtliga var väl brukade och hade sett sina bästa dagar. Brynena låg runt spisen och längs väggarna och kan rimligen inte ha varit i bruk samtidigt. Så varför var de då kvar inomhus och inte ute bland soporna? Finns det någon förklaring till brynehanteringen som vi kan känna till i dag? Ja, det finns en möjlig förklaring och den skrevs ned på 1200-talet. Det var då islänningen Snorre Sturlasson skrev sin Edda. Egentligen är det en handledning i skaldekonst men för att kunna skalda rätt krävdes på den tiden kunskap om de gamla gudamyterna. I en av dessa myter möter guden Tor jätten Hrungner som utmanar honom till holmgång, det vill säga tvekamp. Hrungners vapen är ett gigantiskt bryne som han slungar mot Tor. I samma stund slungar Tor sin hammare som klyver brynet i luften. Tors hammare fortsätter genom luften för att sen slutligen krossa jättens huvud. Av brynets ena halva blev det brynstensberg, varifrån alla brynen kommer. Den andra halvan träffade Tor i huvudet och fastnade. Med brynet i huvudet for Tor hem och dit kom en kvinna vid namn Groa som kunde sjunga galdrar

Husoffren från Eisåsen. Det lilla brynet från en fäbodstuga från 1800-talet och det större från ett hus från 1300-talet.

FOTO: ANDERS HANSSON/JAMTLI.

som lossade brynet. Galder kan ungefärligen översättas med trolldång. Tor blev så glad när brynet började röra på sig att han ville tacka Groa innan brynet var helt ute ur huvudet. Tor berättade att han träffat hennes man som nu var på väg hem. Groa blev så glad av den nyheten att hon lyckades glömma hur man sjöng de sista galdrarna. Brynet blev alltså kvar i Tors huvud och där sitter det väl fortfarande. Om detta skriver Snorre att seden bjuder att man inte får kasta brynen för då rör sig brynet i huvudet på Tor. Kanske var det den seden man följde på Eisåsen gott och väl 300 år efter det att Tor och de andra asarna spelat ut sin roll som gudar? Märkligt nog har vi en uppteckning från Ragunda i Jamtlis arkiv med tre ordstäv om brynen. Ordstävnen nedtecknades 1964 och på någorlunda modern svenska lyder de som följer:

”Det varslar inte för något bra att kasta brynet.”

”Det är ont/illavarslande förebud att slänga brynet.”

”Man ska aldrig kasta ett bryne.”

De ordstävnen hade nog folket på Eisåsen kunnat skriva under på.

Anders Hanson är 1:e antikvarie och chefsarkeolog vid Jamtli.

Hjälp Jamtlis arkiv

Det är nu 50 år sedan vi senast nedtecknade något om hur man med offer eller magi skyddade sitt hus. Med tanke på hur många hus som renoverats eller rivits sedan dess så borde någon ha sett något. Tveka inte att höra av er till mig eller Jamtlis arkiv. På Jamtlis hemsida, www.jamtli.com, finns adress, e-post och telefonnummer.

Anders Hansson